

МИРОСЛАВА ХРИСТОСКОВА*
ЕСТЕТИКА НА СЪЩЕСТВУВАНЕТО У МИШЕЛ ФУКО

Abstract: Michel Foucault's aesthetics of existence interweaves several themes: a concept of ethics as a form of relation towards oneself, care for the self, the idea of shaping life into a work of art, and the intention to create new modalities of subjectivity. This is an attempt to recreate an ethics and aesthetics of self. The subject here is determined by relation to oneself, not by a rule or a code. Foucault's thinking is a way of answering the question of becoming oneself, but the answer differs from that of the Platonic and Christian models. In the model elaborated in the culture of the self, the significance of which Foucault supports, the leading factor is ethical work. The latter ensures the re-shaping of the subject through practices of the self. Here, care for the self is a main form that encompasses the art of living. It is a form of life that leads to the transformation of self in accordance with the truth. Foucault's aesthetics is ethics, and ethics is related to politics. Their framework is the fundamental problem of the relation between subjectivity and truth.

The question of the constitution of subjectivity is related to that of the production of truth. Subjectification conceptualizes this form of subjection, where the subject is objectified in a truthful discourse. Another way of constituting the subject is through processes of subjectivation, seen as practices of freedom. The theoretical focus is on the possibility of creating new modalities of subjectivity through the processes of subjectification.

Keywords: subjectivity; truth; self-knowledge; *techne tou biou*; care of the self; analytics of power.

В теоретичните си търсения Мишел Фуко е мислител, който не остава на една достигната позиция, а напротив – неговата работа съдържа постоянни измествания на проблематиката, същевременно като опит за преобразуване на самия себе си, възможно чрез мисленето. Докато някои изследователи виждат в късното творчество на Фуко етически обрат, други проследяват цялата мрежа от интелектуални проекти на Фуко, в която темите се застъпват и разрояват една от друга. Развитието и задълбочаването на разглежданата проблематика в различни посоки и към по-фундаментални теми при него идва от усилието проблемите да бъдат видени и разбирани другояче. В този смисъл фокусът върху темите за история на субективността, история на истината, история на мисленето не се появява за пръв път в късните му текстове в една етическа постановка, а идва по естествен начин от разработеността на вече разгледани проблеми, но в друга светлина.

В своята работа Фуко е започнал създаване на история на субективността с изследването на разделенията в обществото под името на лудостта, болестта, престъпността и въздействията им върху конституирането на разумния и нормален субект (Фуко 1992: 101). Изследвал е обективизирането на субекта в

---

* Д-р, главен асистент в секция Антропологически изследвания, ИИОЗ, БАН.
Email: mira.hristoskova@gmail.com

знанието за езика, труда, живота. Осъществил е критика на схващанията на властта и анализ на управляемостта. В късните си текстове Фуко се обръща към създаване на история на грижата за себе си – проект, който е пресечна точка на разгледаните вече история на субективността и анализ на формите на управляемост. Този проект разгръща историята на субективността на друго ниво: вече не според конституирането на субекта в нормализиращи процедури, а чрез определянето на отношенията със самия себе си (Фуко 1992: 101). Фуко търси как се е изграждал субектът като предмет на познание, как субективността е била организирана чрез определени схеми и как те са били налагани. Водеща нишка тук е анализът на *техниките на себе си*: „съществували несъмнено във всяка цивилизация процедури, предлагани или предписвани на хората, за да фиксират тяхната идентичност, която да бъде целенасочено запазена или изменена, благодарение на отношенията на себеовладяване или себепознаване“ (Фуко 1992: 100). Контекстът на изследването са фундаменталните въпроси: „Какво да направим от себе си. Каква работа да извършим над себе си? Как да „се управляваме“ с действия, чиято област сме самите ние“ (Фуко 1992: 100). В това търсене Фуко се обръща към *технологиите на себе си*, които представляват рефлексия върху техниките на себе си. Те са „разсъждение върху начина на живот, избора на вид съществуване, начина на регулиране на собственото поведение, на определянето на самия себе си за цел и средство“ (Фуко 1992: 102). Обособена е една област на анализ – естетика на съществуването, – която се отнася до рефлексията и изработването на отношението към себе си посредством изкуствата на съществуването.

Естетика на съществуването е тема от късното творчество на Фуко (поредицата *История на сексуалността*, лекциите от 80-те години, сред които *Херменевтика на субекта, Управляването на себе си и на другите* и др.). Свързана е с проблематиката на грижата за себе си, разглеждана като принцип на изкуството на съществуването. Тези тематизации, основани на анализ на технологиите на себе си в античността, се отнасят до проблема за конституирането на себе си като морален субект и преоформянето на себе си чрез истината. Проектът за *История на сексуалността* се измества или се преформулира в изследване на по-фундаменталния въпрос за субективността. От своя страна, историята на субективността се разроява в поредица от анализи на технологиите на себе си (Елдън 2016: 48).

Важен момент в проблематиката на техниките на себе си е, че въпросът за конституирането на субективността е свързан с въпроса за *произвеждането на истината*. Наред със съществуването в обществата на техники на производство, на сигнификация или комуникация, на подчинение, присъстват и друг тип техники: техники на себе си, позволяващи на индивидите сами да осъществяват известни операции върху своето тяло, душа, мисли и поведение, и то така, че да произведат в себе си трансформация, изменение на съществуването си и да достигат определено състояние на цялостност, щастие, чистота (Foucault 1988a). Техниките на себе си предполагат задължение по отношение на истината: един порядък, в който е важно да говориш истината, да бъдеш озарен от

истината – като необходимост за конституирането или за преобразуването на себе си (Табачникова 1996: 429).

Работата на преобразуване на самия себе си се осъществява чрез техниките на себе си, т.нар. „изкуства на съществуването“: „обмислените и спонтанни практики, чрез които хората не само си определят правила на поведение, но се стремят да преобразуват самите себе си, да променят единичното си същество и да превърнат живота си в произведение, което носи естетически стойности и отговаря на някакви критерии за стил“ (Фуко 1994: 15). В проекта *История на сексуалността*, поставяйки въпроса за сексуалното поведение като обект на морална загриженост, Фуко показва, че в античната култура това проблематизиране е свързано с изкуствата на съществуването. Те са свързани с телоса на себеовладяването, на това човек да бъде господар на себе си. За стоиците разбирането за това човек да бъде господар на себе си е собствено разбирането за свободата. Така изследването на Фуко е изследване в дълбочина на възможностите на свободата на човека. Това е хоризонт на анализ на възможното преобразуване на себе си не само според естетически критерий. Съществуването е организирано от принципа на калокагатия: естетическата, моралната и ценността по истинност съвпадат.

Стремежът на Фуко е да изработи анализ на историята на изкуствата на съществуване и технологиите на себе си, като неин първи етап е изследването на проблематизирането на сексуалното поведение в античността. Текстовете, които отразяват моралната рефлексия в античността, имат „ето-поетическа“¹ функция – подпомагат формирането и изграждането на индивида като етически субект (Фуко 1994: 17). Аналитичният интерес на Фуко е към това как етосът става форма на пойезис и към необходимата работа, която индивидът полага върху себе си, за да изработи подобна форма и стил на съществуване.

Разбирането на Мишел Фуко за етика

Фуко изследва историята на формите на морално субективизиране и на практиките на себе си, предназначени да го осигуряват (Фуко 1994: 36). Посочва двузначността на думата „морал“, свързана с два аспекта на морала – кодексите на поведение и формите на субективизиране. В първия аспект морал е „съвкупност от ценности и правила за действие, които се предлагат на индивиди и групи чрез посредничеството на различни предписателни апарати“ (Фуко 1994: 31–32). Предписанията съставляват „морален кодекс“. Във втория аспект морал означава „действителното поведение на индивидите в неговото отношение към правилата и ценностите, които им се предлагат: така се обозначава начинът, по който те изцяло или отчасти се подчиняват на някакъв принцип за поведение“ (Фуко 1994: 32). Това е областта на „моралност на поведението“. В морала се различават кодексът, поведението на човека и видът отношение, което той има към себе си. Последното представлява „начинът, по който човек

---

¹ Фуко запазва значението на думата, така както е срещано у Плутарх: *ethopoiein* означава да произвеждаш етос, да преобразуваш начина на съществуване на индивида (Фуко 2007).

трябва „да се държи“, тоест начинът, по който трябва да конституира себе си като морален субект, действащ съобразно с предписателните елементи, които съставляват кодекса“ (Фуко 1994: 32). Съществуват следователно различни начини да се държим морално.

Видът отношение, което човек има към себе си (*rapport à soi*), Фуко нарича *етика* – то определя как човек конституира себе си като морален субект на своите действия (Фуко 2016b: 306). В това отношение „индивидът отграничава онази част от самия него, която съставлява обекта на тази морална практика, определя своята позиция спрямо предписанието, което следва, посочва за себе си някакъв начин на съществуване, който ще има стойността на негово собствено морално осъществяване; и за да направи това, той действа над самия себе си, заема се да се опознава, контролира, изпитва, усъвършенства, преобразува“ (Фуко 1994: 35). Открояват се четири аспекта в отношението към себе си. Първият аспект (*Онтология*) отговаря на въпроса коя част от поведението на индивида засяга моралната област (определяне на етическата субстанция). Вторият аспект (*Деонтология*) е начинът на субективизиране – начинът, по който човек е подбуден да разпознае своя морален дълг. Третият аспект (*Аскетика*) отговаря на въпроса за средствата, чрез които човек може да промени себе си и включва формите на изработване на себе си (етическа работа). Четвъртият аспект (*Телеология*) е телосът, който визира начина на съществуване, към който човек се стреми в моралното си поведение.

Историята на определен морал включва различните реалности, които той покрива – история на „моралностите“, история на „кодексите“ и история на „етиката“ и на „аскетиката“. Фуко се интересува най-вече от история на етиката и аскетиката: „история на начина, по който се изисква от индивидите да се конституират като субекти на морално поведение: това ще бъде история на предлаганите модели за установяване и развитие на отношенията към себе си, за рефлексия над себе си, за познание, изпитване, тълкуване на себе си от себе си, за преобразуванията, които човек се стреми да осъществява у самия себе си“ (Фуко 1994: 36). Според различията в акцентите се обособяват два вида морал: типове морал, „ориентирани към етиката“, и типове морал, „ориентирани към кодекса“. Моралната рефлексия в античността е ориентирана към практиките на себе си, докато кодексът, законът, неговото съдържание и дължимото поведение не са така съществени. Водеща е нагласата поради която човек спазва законите. „Акцентът е поставен върху отношението към себе си, което позволява да не се оставяш да бъдеш повличан от желанията и удоволствията, да се владееш и да ги надмогваш, да поддържаш сетивата си спокойни, да оставаш свободен от всяко вътрешно робуване на страстите и да достигнеш до начин на съществуване, който може да бъде определен като пълното наслаждаване на самия себе си или като съвършеното върховенство на себе си над себе си“ (Фуко 1994: 38). Това отношение показва една себевластна структура на субекта. Умереният начин на съществуване е форма на свободата, разбира на като владеенето, което човек упражнява върху себе си. В гръцкото мислене свобода е не само статусът на свободния гражданин, а на друго ниво тя е „оп-

ределена форма на отношение на индивида към самия себе си“ (Фуко 1994: 98). Индивидуалната свобода не е разбрана като независимост на свободната воля, а като форма на власт, която човек упражнява над себе си, като себеовладяване.

Животът като произведение на изкуството

Фуко показва, че принципната цел на етиката в античната гръцка и римска култура е естетическа (Фуко 2016b: 295). Тя изисква работа по оформяне на стил на живот, ориентиран към постигане на себеовладяване, на автономност и съхраняване на собствената суверенност над себе си. Фуко е очарован от „идеята за *bios* като материал за естетическо произведение на изкуството“ (пак там: 303): античното разбиране за превръщане на индивидуалния живот в обект на тип познание, на *techne* – на изкуство. Това е разбиране за естетика на съществуването, която е по същество етика. Тя е ръководена от „идеята, че основното произведение на изкуството, за което трябва да се грижи човек, основната област, към която трябва да прилага естетически ценности, е самият той, неговият живот, съществуването му“ (пак там: 316). При Фуко понятието „естетика“ в „естетика на съществуването“, подобно повечето художествени практики, отнася преимуществено към придаването на форма, а не към телоса на една красота на съществуването (Nica 2015: 49). Важен е самият процес на оформяне на личен стил, стилизирането на съществуването.

В *Херменевтика на субекта* Фуко очертава значението на идеята за *живота-като-произведение* (*L'oeuvre de vie*), която се разгръща в темата за естетика на съществуването (Фуко 2007). В античната култура съществува свобода при избора на упражнения, посредством които човек изработва отношението към себе си. Това е така, защото те имат за рамка не установено правило за живота, а изкуството на съществуване (*techne tou biou*). Да направиш живота предмет на определено *techne*, т.е. да го направиш произведение, означава да предположиш свободата и възможността за избор на онзи, който използва *techne*. В това се състои и разликата между философските упражнения в античността и тези в християнството. Основополагащо в християнската духовност е правилото на живота – животът да е правилен, да се подчинява на правила. Животът, изработен посредством *techne*, не се подчинява на правило, а на форма: трябва да му бъде придадена определена форма, стил. Например, за да се построи храм съобразно едно *techne* на архитекта, е необходимо да се знаят правилата, да се изпълнят техническите изисквания. Но добър е онзи архитект, който е достатъчно свободен в това да придаде на храма красива форма (Фуко 2007). По същия начин човекът, който иска животът му да е произведение, не трябва да се занимава със следване на правила. В античната култура подчинението на правилото никога не позволява създаването на прекрасно произведение. Прекрасно произведение е такова произведение, което е подчинено на идеята за форма/стил, определена форма на живот/ (Фуко 2007).

Откроява се, че позицията на Фуко по отношение на оформянето на себе си, е различна от идеята за автентичността. Той се разграничава от разбирането на Сартр за предхождането на съществуването на човека относно същността му,

което насочва към постановката за автентичността. Още в ранната си работа Фуко е осъществил критика на трансценденталния субект и за него субектът е исторически, а не априори конституиран, като ставането на субекта като такъв е посредством конкретни практики. В този хоризонт на мислене конституцията на субекта насочва към творческата дейност, на която той е способен. Затова при Фуко става въпрос за отнасяне на вида отношение, което човек има към себе си, към креативността, а не към автентичността. Неговото разбиране е, че от идеята, че собственото Аз не ни е дадено, има едно практическо следствие: да създадем себе си като произведение на изкуството (Dreyfus, Rabinow 1983: 236).

Идеята за живота като произведение на изкуството е силна през Ренесанса, но като цяло е подценявана. Затова Фуко отбелязва: „Това, което ме поразява, е фактът, че в нашето общество изкуството се е превърнало в нещо, което е свързано единствено с предмети, но не и с индивиди или с живота. Че изкуството е нещо, което е специализирано или което се прави от експерти, които са хора на изкуството. А не би ли могъл животът на всекиго да стане произведение на изкуството? Защо лампата или къщата трябва да е предмет на изкуството, а не и нашият живот?“ (Dreyfus, Rabinow 1983: 236).

Това разбиране на Фуко е близко до това на Ницше: човек да създаде живота си чрез придаване на стил на живота чрез всекидневна работа. Тази необходимост от естетическа работа като необходимост от дълго упражнение и всекидневна работа е посочена във фрагмент 290 на *Веселата наука*. „Да „придадеш“ на характера си „стил“ – това е голямо и рядко изкуство!“ (Ницше 2013: 492). Неговото упражняване е изпълняване на един художествен план. Тази работа е поизезис, тя е избор на онези, които искат да бъдат поетите на своя живот (Ницше 2013: 499). За Ницше човек трябва да създаде сам себе си като естетически феномен – идея, която е очаровала Фуко. Според Исак Паси идеята на Ницше за *живота като художествено произведение* възхожда към Шопенхауер и е подсказана и от собствения му живот (Паси 1990: 7). Тя се основава в убеждението на Ницше за естетическото оправдание на съществуващото: „най-висшето ни достойнство е в значението на художествени произведения – защото битието и светът имат во веки *оправдание* единствено като *естетически феномен*“ (Ницше 1990: 91). Естетизмът във философията на Ницше, както посочва Паси, „идва от онази идея на ранната гръцка класика и още повече на късния елинизъм, според която човекът е едновременно творец и творимо – човекът се създава сам, но от материала, който сам той и само той притежава. С това естетически-творческото начало става и изходен пункт, и крайна точка на философията изобщо и по-особено на философията на човека. „В човека са съединени и творението, и творецът: в човека е суровият материал, отломъкът, изобилието, глината, калта, нелепотата, хаосът; но в човека също е и творецът, ваятелят, твърдостта на чука, съзерцанието на божественото и покоят на седмия ден“ (*Отвъд доброто и злото*)“ (Паси 1990: 51).

Във фрагмент 107 на *Веселата наука* Ницше отбелязва: „Като естетически феномен битието ни е все още *поносимо*, а изкуството ни дава очи и ръце и

преди всичко чиста съвест, за да можем да направим от самите нас такъв феномен“ (Ницше 2013: 426). За подобна работа е необходимо известно сценично разстояние, един поглед отвън към самите нас. Това отстояние, при което човек е както субект, така и обект на своята дейност, е необходимо условие за творческото оформяне на себе си. В тази работа над себе си създаването и създаваният съвпадат, сътворяването и сътворяващият са едно и също.

Този важен момент е отразен от Фуко в референцията му на Плутарх: „Човек не трябва да заема позиция или роля спрямо себе си като тази на съдия, произнасящ присъда. Човек може да се държи спрямо себе си в ролята на занаятчия, на майстор, на човек на изкуството, който – от време на време – спира да работи, преглежда това, което прави, напомня си правилото на своето изкуство и сравнява тези правила с това, което е постигнал досега. Тази метафора за човека на изкуството, който спира да работи, отдръпва се, придобива далечна перспектива и преглежда какво в действителност прави с принципите на своето изкуство, може да бъде намерена в есето на Плутарх *Върху контрола на гнева*“ (Foucault 1999:73). Това е идея за човека като творец на живота си, който работи над себе си без осъждане, а с наблюдаване. На основа на едно рефлексивно отношение към себе си, подобно на човек на изкуството, той има перспектива или дистанция към заниманието си. Рефлексията е необходима за напомняне на *правилото* на изкуството на живеенето; а това правило е грижата за себе си.

В рамките на общия въпрос да се даде определение на едно изкуство на съществуването е формулиран принципът за грижа за себе си. Нито политическите структури, нито законите, нито изискванията на религията са могли да диктуват на античния човек как е длъжен да постъпва в жизнените ситуации. Те не са били в състояние да обяснят на човека как е длъжен да построи живота си. Грижата за себе си е продиктувана от потребността от изкуство на съществуването (Фуко 2007).

Грижата за себе си

Изкуството на съществуването е подчинено на принципа на грижа за себе си. Понятието за грижа за себе си (*epimeleia heautou*) и предписанието за себепознание (*gnothi seauton*) са свързани. Призивът към себепознание първоначално се вписва в грижата за себе си като една от нейните форми. Впоследствие изискването за грижа за себе си е изместено от това за себепознанието, макар първото да е било много по-фундаментално. Причина за забравата на предписанието за грижа за себе си е т.нар. картезиански момент (разбирането, че единствено познанието гарантира достъп до истината). В античната култура грижата за себе си обозначава съвкупността от преобразуванията на самия себе си, които са необходими за получаване на достъп до истината. Историята на истината достига до една модерна фаза, когато е утвърдено, че познанието гарантира достъп до истината. Определяйки духовността като вид практики, изхождащи от разбирането, че субектът, такъв какъвто е, не е способен да достигне истината, но че истината, каквато тя е, е способна да преобрази и да спаси субекта, Фуко посочва, че днешната епоха на отношения между субекта и

истината започва тогава, когато се оказва, че субектът, такъв какъвто е, може да достигне истината, но че истината, такава каквато е, не може да спаси субекта (Фуко 2007). Необходимо е да бъде осъществена поредица от практики, чиято рамка е грижата за себе си. В грижата за себе си се различават няколко нива: 1/ определен начин на гледане на нещата, начин на поведение, отношение към себе си, към другите, към света; 2/ обръщане на погледа от външното към самия себе си; 3/ действия, чрез които човек се изменя и преобразява, серия от практики. Грижата за себе си е форма на живот, в която за самия себе си човек става свой собствен предмет. Оттук и значението на идеята за обръщането към себе си. Фуко се опира на анализа на Пиер Адо, чиято теза е за *два модела на обръщането* в западната култура: *epistrophe* и *metanoia* (Фуко 2007). Понятието *обръщане* се отнася до начините на преобразуване на субекта. У Платон обръщането (*epistrophe*) се състои в отвръщане от видимостите. Обръщането към себе си събужда припомнянето, възвръщащо душата към нейната онтологическа родина. Себепознанието е познаване на истината, а познаването на истината е освобождение. Обръщането в римската култура на себе си има друго естество: обръщане от това, което не зависи от нас, към това, което зависи от нас. Насочено е към постигането на завършено и адекватно отношение към себе си. В християнството понятието обръщане (*metanoia*) обозначава радикално изменение на мисълта и предполага внезапна промяна, която е уникално събитие, което мигом преобразува целия човек. Тук има преход от един вид битие към друг, от смърт към живот, от тъмнина към светлина (Фуко 2007).

Принципът на обръщане към себе си определя целта на практиките на себе си (Фуко 1998: 73). Исторически Фуко наблюдава три основни модела: *платонически модел*, основан на припомнянето, в който има отъждествяване на грижата за себе си и себепознанието; *елинистически модел*, който развива изкуството на себе си и в който водещо е отношението към себе си като самоцел; *християнски модел*, основан на тълкуване на себе си и самоотричане (Фуко 2007). Грижата за себе си е форма на живот, разглеждана „едновременно като задача и техника, като фундаментално задължение и съвкупност от грижливо установени процедури“ (Фуко 1992: 90). Осъществява се чрез съвкупност от практики (*аскезис*). Понятието *аскезис* (*askesis*) запазва античното си значение на упражняване, практика, и не е натоварено със смисъла на самоотричане. *Askesis* е практика на истината. Не е начин да се подчини субектът на закона, а начин да се свърже субектът с истината. Целта е установяване на цялостно, завършено и самодостатъчно отношение към самия себе си. От една страна, *askesis* открива достъп към истинните дискурси, които са необходими за това във всички жизнени ситуации да установяваш адекватно, завършено отношение към самия себе си; а от друга страна, тя е това, което позволява да станеш субект на тези истинни дискурси (Фуко 2007). Основният смисъл и задача на *askesis* се състои в осигуряването на субективация на истинния дискурс: да направиш истината своя собствена, да станеш субект на истинен дискурс. Субективацията на истинния дискурс се осъществява с помощта на определена практика на себе си и упражняване в нея, като целта е изменение на модуса на

съществуване на субекта. По този начин индивидът може да постигне истината в качеството ѝ на постоянен принцип на действие – *aletheia* става *ethos* (Foucault 1988a).

За възможността за една естетика на съществуването днес

Според Мишел Фуко в античната култура няма необходима или аналитична връзка между етика и другите социални или политически структури (Фуко 2016b: 304). Етиката при гърците е структура на съществуването, която не е свързана с религията, със законите или социална институционална система. Това според Фуко се наблюдава и днес: отношението, което човек формира към себе си, не е подчинено на религията или социалните структури, а е обособено в частна, интимна сфера. Както посочва Фуко в интервюто *Естетика на съществуването*: „Ако бях заинтересуван от античността, това беше, тъй като, по ред причини, идеята за моралност като подчинение на един кодекс от правила сега изчезва, вече е изчезнала. И на това отсъствие на моралност съответства, трябва да съответства търсенето на една естетика на съществуването“ (Foucault 1988: 49). Промяната, която се наблюдава, не е само в това, което хората мислят или говорят, а също във философския дискурс, теория и критика, които не са предписателни, не казват на хората какви трябва да бъдат, какво трябва да правят, вярват или мислят. Тези анализи по-скоро показват начина на функциониране на социалните механизми, на репресията и принудата, като оставят хората сами да решават за себе си своето собствено съществуване (Foucault 1988: 50). Днес, вместо търсенето на форма на моралност, на която всички да се подчиняват, на дневен ред излиза необходимостта от търсене на стилове на съществуване, които са максимално различни едни от други. Това търсене на нови стилове е „един от пунктовете, по които определени групи в миналото са инициирали търсения, в които ние днес сме ангажирани“ (Foucault 1988: 254). Това дава основание на идеята за приложимостта към днешната ситуация на забравеното изкуство на съществуването.

Формата на философия, в която работи Фуко – онтология на настоящето и самите нас, – извежда на преден план въпросите: „Какво е нашето съвремие? Кое е актуалното поле на възможния опит?“ (Фуко 1992: 145). В критическия анализ на света, в който живеем днес, на настоящето на самите нас Фуко вижда важна философска задача: кои сме ние като исторични, за разлика от картезианския въпрос *Кой съм аз?*, отнасящ се до универсален и неисторически субект (Фуко 1992: 71). В нашата историческа ситуация, изправени пред въпроса: кои сме ние днес?, ние сме изправени пред необходимостта да се откажем от тези, които сме станали. Откроена е идеята за отказ – *отказ, отричане* от типа субективност, произведена чрез властови отношения. Тук е набеязана и задачата, която поставя въпросът за субективността. „Несъмнено, главната задача днес е не да открием, а да отречем това, което сме. Трябва да си представим, да се изградим като това, което бихме могли да бъдем, и така ще се освободим от двойната принуда на индивидуализирането и тотализирането на структурите на съвременната власт. (...) Трябва, като се отречем от налагания

в течение на столетия тип индивидуалност, да създадем нови видове субективност“ (Фуко 1992: 71).

Тази постановка на въпроса за преобразуването на себе си, за себеизграждането ни по нов начин е в контекста на питането на Фуко за възможния ни опит, за работата, която да извършим над себе си. Това е очертаване на теоретичните рамки на аналитичното търсене на Фуко на нови модалности на субективността. Тези нови модалности са свързани с процесите на субективация, с развиването на алтернативни форми на живеене, на нови стилове на живот, различни от институционализираните. Разграничението между понятията *субективизиране* и *субективация* е свързано с конституцията на субекта, която може да има поне две различни форми: форма на подчиняване и форма на субективация (Лоренцини 2016: 228). Очертаването на теоретичния смисъл на двете понятия ще покаже политическия хоризонт на етиката и естетиката на Фуко.

В своята работа Фуко е изследвал различните модуси на субективизиране в нашата култура (Фуко 1992: 63). Въпросът за субекта е свързан с проучването на отношенията на власт, но остава главната тема в работата на Фуко. Отправна точка към анализа на отношенията на властта са различните форми на съпротива. Борбите на противопоставяне оказват съпротива на резултатите на властта, свързани със знанието, компетентността, поставят под въпрос употребата на знанието. Откроява се, че „всички тези борби кръжат около въпроса: кои сме ние? Те отхвърлят абстракциите, упражняването от държавата идеологическо или икономическо насилие, което пренебрегва индивидуалността, както и научната или административната инквизиция, която детерминира нашата самоличност“ (Фуко 1992: 67). Основната цел тук е противопоставянето на една техника, форма на властта, която превръща индивидите в субекти. „Тази форма на властта се упражнява над непосредствения всекидневен опит, който класира индивидите в категории, определя тяхната самоличност, обвързва ги с тяхната индивидуалност, налага им закона на истината, която те са длъжни да признаят, а останалите да разпознаят в тях“ (Фуко 1992: 67). Тази форма на власт, наследила техниката на пастирската власт, е свързана с произвеждането на истината. Произвеждането на истината за самия себе си стои в някакъв режим на истина². Субективността се конституира под формата на подчинение на фона на отношения на власт, свързани с произвеждането на истина. „Думата „субект“ има две значения: субект, подчинен на други; чрез зависимост или контрол, и субект, привързан чрез съвестта и себеосъзнаването към собствената си самоличност. И в двата случая думата подсказва форма на властта, която покорява, подчинява (*subjugue, assujettit*)“ (Фуко 1992: 67). Френската дума *sujet* произхожда от латинската *subjectus*, която означава „подлежащо“, „подчинено“, оттук двойното значение на субект като подчинен и като лице. Понятието *субективизиране* – *assujettissement* – (превеждано и като осубективяване) оз-

² Понятието *режим на истина* е въведено в курса от лекции *За управлението на живите* в контекста на тезата на Фуко, че словесното изявяване на истината е елемент на управлението на хората едни от други (Фуко 1992: 108).

начава *подчиняване*, в смисъла на „конституиране на субекта и същевременно начин, по който на един субект биват налагани някакви отношения на господство“ (Фуко 2016а: 27).

По самата си конституция субективността предполага подчиняване на един ред (закон) власт. Това означава, че субектът винаги е въввлечен в различни форми на управляемост. С понятието за управляемост Фуко показва широкия смисъл на мисленето на властта. Той не поддържа репресивната хипотеза, според която властта функционира единствено негативно (Фуко 1993). Властта не е само потискане, доминация, нито пък съществува Власт сама по себе си³. Тя произвежда резултати и на нивото на знанието, желанието; освен че е забранителна, тя е и производителна. Властта не е негативно понятие, подвеждащо към вярването във възможността на едно освобождение. Напротив, тя има и позитивен заряд. Обяснявайки този момент, Фуко посочва: „Бих се разграничил и от парамарксистите като Маркузе, които придават на идеята за репресия преувеличена роля – защото властта би била крехко нещо ако единствената ѝ функция беше да потиска, ако работеше единствено в модуса на цензура, изключване, блокиране и репресия, по начина на един велик Свръхаз, упражнявайки себе си само по негативно начин. Ако, напротив, властта е силна, това е защото, както започваме да осъзнаваме, тя произвежда ефекти на нивото на желанието и също на нивото на знанието. Далеч от това да предотвратява знанието, властта го произвежда“ (Foucault 1977: 59). Властта е форма на управляване, на структуриране на полето на възможното действие на другите (Фуко 1992: 76). С това определение е въведен елементът на свободата. Отношения на власт има само при свобода. „Властта се упражнява единствено върху свободни субекти, доколкото те са „свободни“ във възможно поле, където могат да се случат много и различни поведения, реакции, начини на държане“ (Фуко 1992: 76). Релацията *власт–свобода* показва възможността на съпротивата или противопоставянето, които самото отношение на власт има за условие. Понятието *съпротива* разгръща играта на власт и свобода, защото където има отношения на власт, има и съпротива, като възможност за различна реакция, за противопоставяне, за отричане. Полето на свободата е възможността да се държиш по различен начин. „Възможността за отказ е първата, необходима стъпка в една практика на съпротива – контра-поведението“ (Лоренцини 2016: 229). Това е отказ да бъдем управлявани по определен начин, в който сме въввлечени.

Този тип отказ като форма на съпротива кореспондира с разбирането на Фуко за критика. Критичната нагласа инициира друг вид процеси на изработване на себе си. Както посочва Дж. Бътлър, формирането на себе си е свързано с политики на минимизиране на подчинението, като те се случват едновременно, когато опитваме форма на съществуване, която не се вписва в рамките на

---

³ Фуко не говори за Власт, не я разглежда като субстанция, няма субстантивизиране на властта. Той прави анализ на властови отношения: на формите, на различните инструменти, средства, отношения, техники, които позволяват господство, подчиняване, ограничаване, принуждаване (Фуко 2016а: 21).

даден режим на истина (Бътлър 2015: 4). Критиката е практика, в която се открояват поставянето под въпрос на епистемологичния хоризонт и преобразуването на себе си, схващано като практика на свободата (пак там: 9). Първият момент е свързан с управляемостта. Въпросът „как да не бъдеш управляван?“ поставя проблема за подчинението пред авторитета и неговата легитимност. Стремешът да не бъдеш управляван задава основния импулс на критиката, като това търсене не отмахва хоризонта на управляемостта, т.е. въпросът не е в избягването ѝ или търсенето на възможност за радикална неуправляемост. „Всеки път става дума за конкретен въпрос, който възниква по отношение на специфична форма на управление: „Как да не бъда управляван по този начин“ (пак там: 10). Този въпрос е начало на морална и политическа нагласа, близка до съпротивата. Това означава да не приемаш за вярно представяното от авторитета за такова или да го приемаш единствено ако сам откриваш основанията за това (пак там: 12). Рефлексивното движение на признаване или непризнаване на авторитет поставя под въпрос самия ред, в който се вписва той. Вторият момент на критиката е това тя да бъде практика на свободата, на преобразуване на себе си. „Свободата се заражда по границите на онова, което можем да знаем, в онзи момент, в който премахването на подчинението на субекта се случва в рамките на политиката на истината“, пораждайки питането: „какво, предвид настоящата подредба на съществуващото, мога да бъда?“ (Бътлър 2015: 14). Това е така, защото властта о-предел-я субекта: „властта поставя граници на онова, което субектът може да „бъде“ (...) чрез силата на принудата, а съпротивата срещу тази принуда се състои в стилизацията на себе си по границите на установеното съществуване“ (пак там: 15). Както обяснява Бътлър: „Субектът, формиран според принципите, предоставени от дискурса на истината, все още не е субектът, който се старее да формира себе си⁴. Доколкото този субект се захваща с „изкуства на съществуването“, той е едновременно майсторящ и измайсторен, а линията между това как е формиран и как самият той започва някакво формиране, е трудно, ако не и невъзможно, да бъде начертана“ (пак там: 21). Естетическият начин на себеизграждане е в действителност етическа работа, при която субектът се формира в рамките на вече налични, присъстващи в културата практики: „Субектът е конституиран чрез практики на субективация или, по по-автономен начин, чрез практики на освобождение, на свобода, както в античността, разбира се, на основа на известни правила, стилове, изобретения, които са налични в културната среда“ (Foucault 1988: 50–51).

Мишел Фуко определя *субективацията* като процедура, чрез която субективността е конституирана като възможност, произхождаща от съзнателен избор: „процедурата, чрез която човек получава конституцията на субект или по-

⁴ В този порядък разликата между субективирание и субективация съответства също на две различни модалности на властта. Субективирането отнася до *pouvoir* (власт над), а субективацията – до *puissance* (власт за). Първият тип отношение е отношение на доминация и подчинение, докато второто е свързано със способността за преобразуване на себе си (Milchman, Rosenberg 2011: 233).

точно, на субективност, което е, разбира се, само една от дадените възможности на организация на самосъзнанието“ (Foucault 1988: 253). С това се открива търсенето или опитването на нови форми, нови реакции, нови начини да се държим. Това е не само начин да се отречем от тези, които сме станали, да се дистанцираме от приети за даденост културни кодове, условности, конвенции в качеството им на функции на властовите механизми (негативен момент), но и да изградим нови визии и начини на съществуване, които ни импонират, да изработим алтернативи и стилове, които още не съществуват (позитивен момент). Преобразуването на себе си съдържа тези два момента: 1/ съпротива, отказ; и 2/ креативен момент. Както отбелязва Лоренцини, субективацията има „два отделни момента: първо, *реактивен* момент, който може да се дефинира като момент на „не-подчинение“ (*desassujettissement*) и се свежда до съпротива и опит за блокиране на властовите механизми, които управляват индивида в рамките на определен режим на истина; и второ, *креативен* момент, който, *строго казано*, е моментът на субективация, иначе казано, на изобретяване на различна форма на субективност, предполагаща поредица от „практики на свободата“ и въвеждане на нови начини на живот“ (Лоренцини 2016: 228). В създаването на алтернативните модуси на съществуване креативният момент е абсолютно индивидуален. Той се отнася към един отворен хоризонт, който не подлежи на дефиниране в познатата ни нормативност.

Естетиката на съществуването е свързана с това да се създават нови стилове на живот, алтернативни форми, различни от институционализираните. Един нов начин на виждане е необходим за създаването на нови модалности на субективността. По отношение на тази възможност Фуко прилага понятието „опит“ – променящо изпитание на самия себе си в играта на истината (Фуко 1994: 13). Опитът е мислен като възможност за преобразуване на себе си в светлината на истината. Тази възможност открива самата философия, схващана като упражняване на себе си в мисленето (пак там). Въпросът е *как да мислим другояче*, как да възприемаме другояче. Опитът да мислим другояче е усилие да променим начина си на виждане. За да можем да мислим по друг начин, трябва да се стремим да изменим хоризонта на това, което познаваме. Философията е разглеждана като рефлексия на отношението към истината, едно движение на откъсване от приетото за истина. Не се ли състои философията, пита Фуко, „в начинанието да се разбере как и доколко е възможно да се мисли другояче?“ (пак там). В критическата работа на мисленето над самото себе си се състои и самата философска дейност. Тя е в „разместването и преобразуването на структурите на мисленето, промяната на банализираните ценности и всичката работа, нужна, за да се мисли другояче, да се прави нещо друго, да станеш различен от самия себе си“ (Фуко 1992: 180). Този интелектуален труд е свързан с преобразуването чрез знанието на самия себе си, родеещо се с естетическия опит: „Защо ще рисува художникът, ако картината му не го променя?“ (пак там: 172). Новият поглед към себе си и към света е не само начин да мислим другояче, но и да бъдем по нов начин.

ЛИТЕРАТУРА

- Бътлър, Д. 2015. *Що е критика? Опит върху концепцията на Фуко за добродетелта*. Съвместна публикация на сп. *dVERSIA* и сп. *Критика и хуманизъм* (бр.44,1–2/2015);
http://dversia.net/wp-content/uploads/2015/10/Butler.Critique.final_.pdf (04.02.2018)
- Елдън, С. 2016. Фуко и интелектуалната история: интервю на Антоанета Колева със Стюарт Елдън по повод на книгата му Последното десетилетие на Фуко. // *Социологически проблеми*, бр. 3–4, 33–56.
- Лоренцини, Д. 2016. Фуко, историята на истината и генеалогията на модерния субект. // *Социологически проблеми*, бр. 3–4, 219–233.
- Ницше, Ф. 1990. *Раждането на трагедията от духа на музиката*. // Ницше, Фр. *Раждането на трагедията и други съчинения*. София: Наука и изкуство, 67–186.
- Ницше, Ф. 2013. *Веселата наука („La gaya scienza“)*. Том 3. Съчинения в 6 тома. София: Изд. Захарий Стоянов.
- Паси, И. 1990. *Естетиката на Фридрих Ницше*. // Ницше, Фр. *Раждането на трагедията и други съчинения*. София: Наука и изкуство, 7–51.
- Табачникова, С. 1996. *Мишель Фуко: историк на настоящето*. // Фуко, М. *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуалности. Работы разных лет*. М.: Касталь, 394–442.
- Фуко, М. 1992. *Генеалогия на модерността*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Фуко, М. 1993. *История на сексуалността*. Том I. *Волята за знание*. Плевен: Издателство ЕА.
- Фуко, М. 1994. *История на сексуалността*. Том II. *Употребата на удоволствията*. Том III. *Грижата за себе си*. Плевен: Издателство ЕА.
- Фуко, М. 1996. *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуалности. Работы разных лет*. М.: Касталь.
- Фуко, М. 1998. *История на сексуалността–III: Забота о себе*. Киев: Дух и литера; Грунт; М.: Рефл-бук.
- Фуко, М. 2007. *Герменевтика на субекта. Курс лекции, прочитани в Коледже де Франс в 1981–1982 уч. году*. Москва: Наука.
- Фуко, М. 2014. *Безполезно е да се въстава?* // *Култура*. Бр. 25.
- Фуко, М. 2016. *Управляването на себе си и на другите* (Цикъл от лекции в Колеж дьо Франс 1982–1983). София: Критика и хуманизъм.
- Фуко, М. 2016а. *Обсъждания на марксизма, феноменологията и властта*. Интервю на Колин Гордън и Пол Патън. // *Социологически проблеми*, бр. 3–4, 9–32.
- Фуко, М. 2016б. *Как се държим [За генеалогията на етиката: Обзор на текущата работа]*. Интервю на Пол Рабинау и Хюбърт Л. Драйфъс. // *Социологически проблеми*, бр. 3–4, 294–325.
- Dreyfus, H. L. & Rabinow, P. 1983. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. University of Chicago Press. Second edition.
- Foucault, M. 1977. *Body/Power*. // Michel Foucault, *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books, 55–63.
- Foucault, M. 1983. *Self Writing*. // *Dits et écrits*, 415–430. Vol. IV. Digital Archive: Foucault.info.
- Foucault, M. 1984. *The Courage of Truth: The Government of Self and Others II – First Lecture*. // *Lectures at the Collège de France*, edited by Graham Burchell. Picador. Digital Archive: Foucault.info.
- Foucault, M. 1988. *Politics, philosophy, culture: interviews and other writings 1977–1984*. New York: Routledge, Chapman & Hall, Inc.

- Foucault, M. 1988 a. *Technologies of the Self*. Lectures at Vermont University in October 1982, edited by Luther H. Martin, Huck Gutman and Patrick H. Hutton. Univ. of Massachusetts Press. 16–49. Digital Archive: Foucault.info.
- Foucault, M. 1999. *Discourse and Truth: the Problematization of Parrhesia*. Digital Archive: Foucault.info.
- Milchman, A. & Rosenberg, A. 2007. The Aesthetic and Ascetic Dimensions of an Ethics of Self-Fashioning: Nietzsche and Foucault. // *Parrhesia: A Journal of Critical Philosophy*, no. 2, 44–65.
- Milchman, A. & Rosenberg, A. 2011. Michel Foucault An Ethical Politics of Care of Self and Others. // *Political Philosophy in The Twentieth Century: Authors and Arguments*. Ed. by Catherine Zuckert. Cambridge University Press, 228–237.
- Nica, D. 2015. The Aesthetics of Existence and the Political in Late Foucault. // Viorel Vizureanu (ed.), *Re-thinking the Political in Contemporary Society*. Pro Universitaria. 39–62. Available on PhilArchive: <https://philarchive.org/archive/NICTAO-9> (28. 11. 2017)

ТРАНСЛИТЕРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Butler, D. 2015. SHTO e kritika? Opit vurhou kontseptsiyata na Fouko za dobrodetel-ta. Suvmestna poublikatsiya na sp. dVERSIJA i sp. Kritika i houmanizum (br.44,1–2/2015); http://dversia.net/wp-content/uploads/2015/10/Butler.Critique.final_.pdf (4.2.2018)
- Eldun, S. 2016. Fouko i intelektoualnata istoriya: intervyyu na Antoaneta Koleva sus Styuart Eldun po povod na knigata mou Poslednoto desetiletie na Fouko. // *Sotsio-logicheski problemi*, br. 3–4, 33–56.
- Lorentsin, D. 2016. Fouko, istoriyata na istinata i genealogiyata na moderniya sou-bekt. // *Sotsiologicheski problemi*, br. 3–4, 219–233.
- Nitsche, F. 1990. Razhdaneto na tragediyata ot douha na mouzikata. // Nitsche, Fr. *Razhdaneto na tragediyata i drougi suchineniya*. Sofiya: Naouka i izkoustvo, 67–186.
- Nitsche, F. 2013. *Veselata naouka („La gaya scienza“)*. Tom 3. Suchineniya v 6 toma. Sofiya: Izd. Zahariy Stoyanov.
- Pasi, I. 1990. Estetikata na Fridrih Nitsche. // Nitsche, Fr. *Razhdaneto na trage-diyata i drougi suchineniya*. Sofiya: Naouka i izkoustvo, 7–51.
- Tabachnikova, S. 1996. Mishely Fouko: istorik nastoyashtego. // Fouko, M. *Volya k isti-ne: po tou storonou znaniya, vlasti i seksoualynosti. Raboti raznih let*. M.: Kastaly, 394–442.
- Fouko, M. 1992. *Genealogiya na modernostta*. Sofiya: OUI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Fouko, M. 1993. *Istoriya na seksoualnostta*. Tom I. Volyata za znanie. Pleven: Izda-telstvo EA.
- Fouko, M. 1994. *Istoriya na seksoualnostta*. Tom II. OUpotrebatata na oudovolstviyata. Tom III. Grizhata za sebe si. Pleven: Izdatelstvo EA.
- Fouko, M. 1996. *Volya k istine: po tou storonou znaniya, vlasti i seksoualynosti. Raboti raznih let*. M.: Kastaly.
- Fouko, M. 1998. *Istoriya seksoualynosti–III: Zabota o sebe*. Kiev: Douh i litera; Grount; M.: Refl-bouk.
- Fouko, M. 2007. *Germenevtika soubuekta. Kours lektsiy, prochitannih v Kolledzhe de Frans v 1981–1982 ouch. godou*. Moskva: Naouka.
- Fouko, M. 2014. Bezpolezno e da se vustava? // *Koultoura*. Br. 25.
- Fouko, M. 2016. *OUppravlyavaneto na sebe si i na drougite (TSikul ot lektsii v Kolezh dyo Frans 1982–1983)*. Sofiya: Kritika i houmanizum.
- Fouko, M. 2016a. Obsuzhdaniya na marksizma, fenomenologiyata i vlastta. Intervyyu na Kolin Gordun i Pol Patun. // *Sotsiologicheski problemi*, br. 3–4, 9–32.

- Fouco, M. 2016b. Kak se durzhim [Za genealogiyata na etikata: Obzor na tekoushtata rabota]. Intervyu na Pol Rabinaou i Hyuburt L. Drayfus. // *Sotsiologicheski problemi*, br. 3–4, 294–325.
- Foucault, M. 1977. *Body/Power*. // Michel Foucault, *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books, 55–63.
- Foucault, M. 1983. *Self Writing*. // Dits et écrits, 415–430. Vol. IV. Digital Archive: Foucault.info.
- Foucault, M. 1984. *The Courage of Truth: The Government of Self and Others II – First Lecture*. // Lectures at the Collège de France, edited by Graham Burchell. Picador. Digital Archive: Foucault.info.
- Foucault, M. 1988. *Politics, philosophy, culture: interviews and other writings 1977–1984*. New York: Routledge, Chapman & Hall, Inc.
- Foucault, M. 1988 a. *Technologies of the Self*. Lectures at Vermont University in October 1982, edited by Luther H. Martin, Huck Gutman and Patrick H. Hutton. Univ. of Massachusetts Press. 16–49. Digital Archive: Foucault.info.
- Foucault, M. 1999. *Discourse and Truth: the Problematization of Parrhesia*. Digital Archive: Foucault.info.
- Milchman, A. & Rosenberg, A. 2007. The Aesthetic and Ascetic Dimensions of an Ethics of Self-Fashioning: Nietzsche and Foucault. // *Parrhesia: A Journal of Critical Philosophy*, no. 2, 44–65.
- Milchman, A. & Rosenberg, A. 2011. Michel Foucault An Ethical Politics of Care of Self and Others. // *Political Philosophy in The Twentieth Century: Authors and Arguments*. Ed. by Catherine Zuckert. Cambridge University Press, 228–237.
- Nica, D. 2015. The Aesthetics of Existence and the Political in Late Foucault. // Viorel Vizureanu (ed.), *Re-thinking the Political in Contemporary Society*. Pro Universitaria. 39–62. Available on PhilArchive: <https://philarchive.org/archive/NICTAO-9> (28. 11. 2017)